

AVRASYATİK DİL TEORİSİ BAĞLAMINDA TÜRKÇE VE FARŞÇA'NIN KONUMU

Mehdi REZAEİ*

Özet: Son zamanlarda büyük dil aileleri hakkında pek çok araştırma yapılmıştır. Bu alanda ortaya atılan en önemli teorilerden biri Avrasyatik dil teorisidir. Bu teori birkaç dil ailesinin, bir kökten geldiğini savunmaktadır; bu dil ailelerinin en önemli temsilcileri Hint-Avrupa, Ural ve Altay alt gruplarıdır. Biz, Hint-Avrupa, Ural ve Altay dil ailelerinin önemli üyelerinden sayılan Türkçe ve Farsçayı, söz konusu dil teorisi kapsamında değerlendirmeye çalıştık. Çalışmanın ana konusunu Ana Türkçede kelime başı p- meselesi oluşturmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Avrasyatik Dil Teorisi, Hint-Avrupa Dil Teorisi, Ural, Altay Teorisi, Türkçe, Farsça, Kelime Başı p- Meselesi.

The Place of Persian and Turkish in the Eurasiatic Theory

Abstract: Recently, there have been so many researches pertinent to macro families of languages. One of the most significant theories put forward on this subject is the Eurasiatic language theory. The theory asserts that Indo-European, Finno-Ugric and Altai language families descend from a common origin. And in this paper, we have strived to examine Turkic and Persian, which are eminent members of those families, in respect of the theory. The basic subject of this study is the initial p- in proto-Turkic.

Keywords: Eurasiatic language theory, Indo-European language theory, Finno-Ugric and Altai language theory, Turkish, Persian, initial p- in Eurasiatic.

Giriş

İnsanoğlunun konuştuğu diller hep ilgi odağı olmuş ve dillerin menşei hakkında öne sürülen teoriler birçok kişinin dikkatini çekmiştir. Bu doğrultuda dilciler büyük dil aileleri üzerinde de çalışmalar yapmışlardır. Hint-Avrupa, Hami-Sami, Ural, Altay gibi dil aileleri daha önceden dilciler tarafından tanıtılmışsa da, Avrasyatik veya Nostratik dil teorileri üzerine araştırmalar, ancak geçen yüzyılın sonlarına doğru yapılmıştır.

1980'li yıllarda Joseph Harold Greenberg'in ortaya attığı Avrasyatik Dil Teorisi, geniş bir alanı kapsamaktadır. Bu teori Hint-Avrupa dilleri, Ural, Altay, Kore, Japon, Aynu, Gilyak, Çukçi-Kamçatka, Eskimo-Aleut dillerinin bir kökten geldiğini savunmaktadır. Yurt dışında bu alanda çalışmalar artarken Türkiye'de bu tür çalışmaların sayısı son derece yetersiz görünmektedir.

* Doktora Öğrencisi, Gazi Üniversitesi.

Bilindiği gibi Hint-Avrupa dillerini konuşan kavimlerin ana yurdu hakkında farklı görüşler ortaya atılmıştır. Bazı kaynaklarda Rusya'nın güneyi, Dinyeper Nehri'nin doğusu, Kafkasların kuzeyi ve Ural Dağları'nın batısı, bu kavimlerin ana yurdu olarak tespit edilmiştir (Abolghasemî 2007: 17). Karadeniz'in kuzeyini ve Doğu Avrupa'yı bu kavimlerin ana vatanı olarak savunanlar vardır. Birçok arkeolog ve dil bilimci tarafından kabul görmüş Marija Gimbutas'ın *Kurgan Toerisi*'ne göre de Hint-Avrupa kavimlerinin ilk yurdu olarak Hazar Denizi'nin kuzeyi belirlenmiştir. Uralların batısını Hint-Avrupa kavimlerinin ana yurdu olarak kabul edenler de vardır (Ercilasun 2007: 43). Türklerin yaşadığı bölgelerden pek uzak olmayan bu kavimlerin bir bölümü de İran'a doğru hareket etmişlerdir. Bu komşuluk ve belki de birlikte yaşama, Avrasyatik dil teorisine destek veren bir unsurdur.

Dil alanında ortaya çıkan değişimler veya gelişmeler iki farklı yönde meydana gelir. Biri dil içi değişimler, öbürü ise dil dışı değişimler; yani komşu dillerden etkilenmedir. Diller arasında ortak ve benzer özelliklerden söz etmek, bir ana kökten gelmek yanında diller arası ilişkilerden bahsetmek anlamına da gelmektedir. Bu da dil teorileri çerçevesinde incelenirse, daha sağlam sonuçlar doğuracaktır. Avrasyatik dil teorisi bir ana dilin birkaç yönde ilerlemesinden bahseder.

Elimizdeki kaynaklara göre, Türkçe ve Farsça ilişkisi, yazılı tarihten çok daha eskilere uzanmaktadır; ancak yoğun bir ilişki İslamiyet'in yayılmasından sonra başlamıştır. Söz konusu dillerin her birinden diğerine yüzlerce kelimenin verilmesi bu olaya bariz bir tanıktır. Fakat iki dil hakkında, sadece komşuluk ve kelime alışverişinden bahsedilmemekte, daha ileri gidilerek dil teorileri kapsamında bu iki dilin akrabalığı hakkında da görüşler ortaya atılmaktadır.

Bu yazıda Altay dillerinin en önemli kolunu oluşturan Türkçe ile Hint-Avrupa dillerinin önemli bir kolu sayılan Farsçayı söz konusu teori çerçevesi içinde ele alacağız. Her iki dilin, bütün ortak dil özelliklerinin bir makaleye sığamayacağı açıktır. Biz sadece, Avrasyatik teorisine göre Ural, Altay ve Hint-Avrupa ailelerinin akrabalığında önemli bir faktör sayılan, Ana Türkçede belirli sayıda, kelime başı *p* meselesine odaklanacağız. Başka tabirle *p* sesinin varlığı ve daha sonraki dönemlerde erimesi meselesi yazımızın ana konusunu teşkil edecektir. Dolayısıyla konumuzun kapsamına dayanarak daha çok kelimeler üzerinde duracağız.

Ana Türkçede kelime başı *p*'nin var olması için bugünkü Türk lehçelerinde *p* sesinden herhangi bir izin tespit edilmesi beklenmektedir. Bu konu bazı araştırmacılar tarafında az çok ortaya atılıp tartışılmıştır. Örneğin Halaç Türkçesinde söz konusu durumda *h*- ünsüzünün varlığı dilcilerin dikkatini çekmiştir. Genel Türkçede birçok örnekte kelime başı “*y*” ve türevlerinin (*c, j, ç, ş* vb.) varlığı da konumuz kapsamında incelenebilir. Kimi örneklerin Türkmen Türkçesinde ilk hecede uzun ünlülere denk gelmesi, Türkçede asli uzunluk meselesine de farklı bir bakış açısı kazandıracaktır. Ayrıca Hint-Avrupa ailesine mensup olan bazı dillerde “*p*” sesinin korunması söz konusu teoriyi desteklemektedir. Sözü gelmişken şu konuyu belirtmemizde de yarar var: *p* sesi birçok ses gibi tarih içinde kendine yakın diğer

seslere (*b, f, v, w, m*) dönüşebilir, dolayısıyla kelimeleri dikkate aldığımız zaman bu konuyu gözden kaçırmamız gerekir. Örnek olarak Farsçada “ışık, aydınlık” anlamında olan *furūg* kelimesi kaynaklarda *vārāg* (Mo’in 1992: 4997) ve en eski metinlerde *payrōg* (Amuzegar; Tafazzoli 2006: 159) biçimlerinde de geçmektedir; bu kelime Türkçede *yaruk* “ışık, aydınlık” sözcüğüne denk gelmektedir.

Varsayımlar kendi içlerinde her zaman sorular ve sorunlar da barındırmaktadırlar; her zaman ve her yerde düzenli ve sistematik biçimde sağlam bir çizgi üzerinde ilerlemezler. Bunu açıklamak için pek çok nedenin etkisinden söz edebiliriz. Dil ilişkilerinden coğrafi koşullara kadar etkileyici unsurlardan bahsetmek mümkündür. Bu gerçekleri göz önünde bulundurursak, Avrasyatik dil teorisi de bu durumun dışında kalmamaktadır. Söz konusu teori bağlamında henüz yanıtlanmamış pek çok sorunun ortada olduğu muhakkaktır.

Ana Türkçede kelime başı *p* meselesi, Türk lehçelerinin hepsinde aynı kaderi paylaşmamıştır. Daha önce işaret ettiğimiz gibi, Halaç Türkçesinde bazı durumlarda *h* sesini kendinden miras bırakmak yanında, kimi Türk lehçelerinde ünlü uzaması veya *y* yarı-ünlüsünün türemesine neden olmuştur. Bazen de kendinden hiçbir iz bırakmamıştır. Türk lehçeleri yanında Altay ailesine ait olan diğer dillere bakmakta da yarar vardır. Biz bazı örneklerde söz konusu dil ailesinin farklı kollarından tanık getirmeyi uygun gördük. Özellikle Mançucadaki örnekler son derece dikkat çekicidir. Ses değişimleri Hint-Avrupa kolunda da gerçekleşmiştir; ancak oradaki değişimlerin farklı bir çizgi üzerinde olması tabiidir. Avrasyatik dil teorisi doğruysa, büyük bir zaman dilimi içinde şu ses değişimlerini tasarlayabiliriz:

Ural ve Altay kolu:

p- > *b*- > *v*- > *w*- > *ø*-

p- > *b*- > *v*- > *w*- > ünlü ikizleşmesi

p- > *b*- > *v*- > *w*- > ünlü ikizleşmesi > *y*- türemesi

p- > *f*- > *h*-

p- > *f*-

p- > *b*-

p'nin korunması

Hint-Avrupa kolu:

p- > *b*-

p- > *v*-

p- > *w*-

p- > *f*-

p- > *m*-

p'nin korunması

Uzun bir zaman dilimi içerisinde, bir dilde seslerin, eklerin veya bütün dil birimlerinin değişime uğraması ya da büsbütün kaybolması son derece doğal bir dil olayıdır. Değişmeler bazen o kadar ileri bir seviyeye ulaşır ki, onları tespit etmek sadece uzmanların yapabileceği bir iş hâline gelir; hatta bazen uzmanlar bile işin içinden çıkamaz duruma düşerler. Sonuç olarak tarihî ve tarih öncesi dönemlerde birçok ses olayı ortaya çıkmıştır ve bunların hepsinin tespit edilmesi mümkün değildir. Bunun en önemli nedeni de elimizde yeterince yazılı metnin bulunmamasıdır. Bazı seslerin başka seslere değişme nedeni açık görünse de, kimilerinde açıklık bulunmamaktadır. Birçok dilde çeşitli ses değişimleri sonucunda, kelimeler eski şekillerine göre daha kısa bir biçime girerler. Günümüzde bile bu olaya rastlamamız mümkündür.

Farsçada, kimi ses değişimleri Türkçede olduğu gibidir; bazı durumlarda da farklı nitelikler göstermektedir. Örneğin Eski Türkçede var olan *d* sesi günümüzde Türk lehçelerinde farklı seslere dönüşmüştür; birçok Türk lehçesinde *y* sesine dönüşürken bazı lehçelerde de *z*, *t* seslerine dönüşmüş veya korunmuştur. Ancak aynı ses Farsçanın kendi içinde çeşitli seslere dönüşmüştür (*d>y*, *d>h*, *d>z*); bu da bugünkü Farsçanın lehçeler (Farsçayla akraba olan) karışımı bir dil olduğunu akla getirir. Burada coğrafya darlığı ve lehçelerin birbirine çok yakın olması etkili olabilir. Mesela Farsçanın, aralarında anlaşma oranı çok az olan iki diyalekti arasında mesafe birkaç yüz kilometre olurken, aynı durum Türkçe için söz konusu değildir; nadir istisnalar hariç binlerce kilometre mesafeden söz etmek mümkündür.

Bu tür çalışmalarda en eski metinlere ulaşmakta yarar var. Ne kadar eskiye gidersek ortaklık çok ve ne kadar günümüze yaklaşırsak benzer özellikler daha az görünmektedir. Ancak biz çalışmamızda Türkçe ve Farsçanın en eski kaynakları yanında, günümüz kaynaklarından da başarabildiğimiz kadarıyla yararlandık; bazen de Altay ve Hint-Avrupa dillerinden örnek vermeyi uygun gördük. Ne yazık ki, Farsçanın eski dönemlerine ait olan metinlere denk gelen Türkçe metinler, şimdilik bulunmamaktadır. Farsçanın tarihi, dilciler tarafından şu üç döneme ayrılmıştır: Eski Farsça (M.Ö. 550-330), Orta Farsça (M.Ö. 250- M.S. 651) (Bagheri 2007: 46), Yeni Farsça (VII. yüzyıldan günümüze kadar) (Amuzegar; Tefezoli 2006: 12). Avrasyatik dil teorisiyle ilgili olarak elde ettiğimiz malzemeler, kuşkusuz bize bu teoriyi genişletmekte yardımcı olacaktır. Fakat şu konuyu da vurgulamamızda yarar var: Üzerinde durduğumuz diller, yani Türkçe ve Farsça, Avrasyatik dil teorisi bağlamında çok dar bir alanı kapsamaktadır. Söz konusu teorinin çok geniş bir çalışma alanına sahip olması herkese açıktır. Bu tür çalışmalar tek bir kişinin yapabileceğinden hariç görünür; sağlam yapıya sahip bir grubun ulaşacağı sonuçlar kesinlikle daha temelli ve daha güvenilir olacaktır.

Böyle bir çalışmada uzun bir kelime listesinin oluşmasından bahsedemeyiz. Birçok kelimenin zaman içinde kullanımdan düşmesi, dillerin farklı çağlarda komşu dillerin ağır baskısı altında kalması, büyük dil ailelerine mensup olan bazı dillerin ölmesi ve benzeri durumlar bu tür çalışmaların çok sayıda örneklendirmesini zor bir hâle sokmaktadır. Ancak az sayıda tespit olunmuş kelimeler de gelecekte yapılacak

çalışmalara ışık tutabilir. Zamanın akışıyla kelimeler sadece fonetik bakımdan değil semantik açıdan da değişimlere uğrayabilirler; ancak karşılaştırmalarda temel anlamın çerçevesinden pek uzağa gitmemesi beklenmektedir; dolayısıyla bazı örneklerde anlam farklılığını da bu bağlamda değerlendirmemiz gerekir.

Bizim kaydettiğimiz kelimelerin listesi aşağıdaki gibidir; bu listeye daha fazla kaynak taramak veya üzerinde çalıştığımız dil ailelerine ait diğer dilleri devreye sokmakla, pek çok örnek eklenebilir.

TTü.: *ayak*¹ “ayak”, ETü.: *ağak*, Hal.: *hadak*, < **padak* (Doerfer 1971: 290), Eski bir Tibet harfli dokümanda *ha-dag* (Doerfer 1995: 6), Moğ.: *adak*, Man: *fatan*, Ko: *pataŋ* < **patak* “dip, ayağın tabanı” (Choi 2010: 81); YFar.: *pā* (*pāy*) “ayak”, OFar.: *pāy*, EFar.: *pāda-* (Bagheri 2007: 134), Avs.: *paḍyaḍuha* “ayak basmak”, Sans.: *pādyasva* ay. (Jackson 1997: 120).²

¹ Dilciler Türk lehçelerini sınıflandırmak için, Eski Türkçedeki *đ* sesini bir ölçüt olarak kullanmışlardır. Bu konuyla ilgili en önemli örnek olarak da *ađak* “ayak” kelimesini göstermişlerdir. Bir temel kelime sayılan *ayak* kelimesi, büyük dil teorileri kapsamında da önemli bir ölçüt olarak değerlendirilmiştir. Avrasyatik ve Nostratik dil teorilerinde de büyük bir yere sahip olan söz konusu kelime, Ural, Altay ve Hint-Avrupa dillerinin birçoğunda ortak bir köke bağlanmaktadır. Morris Swadesh’in belirlediği yüz temel kelimeye baktığımızda, *ayak* kelimesi en temel kelimelerden biri olarak gösterilebilir. Gerçekten de ilk insanı ilgilendiren temel varlıklardan biri kendi vücududur ve vücudun da başta gelen üç temel organından biri ayak’tır (İlk insan vücut organlarını her halde işlev, önem ve büyüklük sırasıyla adlandırmıştır; yani ilk başta *baş* deyip daha sonra *saç*, *burun* vb. organları adlandırmaya çalışmıştır. Başka tabirle ilk önce *topuk* daha sonra *ayak* demesi mantıksızdır. Dolayısıyla ilkel bir insanın kendi organlarını adlandırmakta üç organ ön plana çıkmaktadır, bunlar büyük bir olasılıkla *ayak*, *el* ve *baş* (kafa) olmalıdır.). Bu tahminlerden yola çıkarak konumuzla ilgili iki büyük dil ailesinin önemli kollarında bu kelimenin biçimine bakmakta fayda var. Ayrıca Dravid dillerine ait olan Telegu dilinde de söz konusu sözcüğün Türkçeye benzerlik göstermesi son derece dikkat çekicidir. *ayak* kelimesinin farklı dillerdeki biçimi: **Altay Grubu**: Türkçe: *ayak*, Halaç Türkçesi: *hadak*, Yakut Türkçesi: *atah*, Tuva Türkçesi: *adak*, Hakas Türkçesi: *azak*, Sarı Uygur Türkçesi: *azak*, Moğolca: *adag*, Mançuca: *fatan*, Korece: *pataŋ* “ayağın tabanı”. **Ural Grubu**: Fince: *jalka*, Estonca: *jalg*. **Hint-Avrupa Dilleri, Avrupa Kolu**: Yunanca: *pódi* “πόδι”, Ukraynaca: *fut* “фут”, Litvanyaca: *pėda*, Norveççe: *foot*, Portekizce: *pé*, Rusça: *fut* “фут”, İsveççe: *foot*, İtalyanca: *pie*, İzlandaca: *fat*, Katalanca: *peu*, Latince: *pes*, Letonca: *pēda*, Galiçyaca: *pé*, İspanyolca: *pie*, İngilizce: *foot*, Danca: *fod*, Felemenkçe: *voet*, Fransızca: *pie*, Almanca: *Fuß*, Çekçe: *úpatí*. **Asya Kolu**: Gucerat: *pañjō* “ਪੰਜੋ”, Hintçe: *paira* “पैर”, Ermenice: *votk* “նոտ”, Farsça: *pā/pāy* “پا”, Bengalca: *pādadēśa* “পাদদেশ”. **Dravid dilleri**: Telegu: *ađu* “అడుగు” (Hindistan’da en fazla konuşulan ikinci dil Telegu dilidir. Dravid dil ailesine ait olan bu dil, diğer Dravid dilleri gibi eklemeli bir dil olarak bilinmektedir. krş. Es. Tür. *ađak*), Tamilce: *aṭi* “அடி”, Kannadaca: *aḍi* “ಅಡಿ”.

² Ayrıca bkz.: ETü.: *yadağ* “yaya”, Y. Far.: *piyāde* “yaya”.

TTü.: *erte* “erte, ertesi”, EUTü.: *ärtä* ay. (Caferoğlu 1968: 75), Özb.: *yertä* “yarın” (Kıpçak lehçesi), YUyg.: *ertä*, Bşk.: *irtägä*, Kzk.: *erten*, Trkm.: *ır* “erkek”, Moğ.: *erte* (Gülensoy 2007: 340); YFar.: *färda* (*pärda*) “yarın”, OFar.: *färtäk* (Bagheri 2007: 145).

TTü.: *ot* “ateş”, EUTü.: *oot* ay. (Caferoğlu 1968: 142), Hal.: *hot* (Doerfer 1994: 50), Trkm.: *öt*, Yak.: *uot*, Çuv.: *vot*, Tür.: *odun*, Hal.: *hūotun* “Brennstoff, Brennholz”, Trkm.: *ōdun* (Barutçu 1989: 12); YFar.: *pod* (*pud*, *pode*) “odun, alevlenmeye neden olan, çabuk ateşlenen” (Dehkhoda 1993: 4727).

OTü.: *arıq* “zayıf, cılız”, (DLT), AzTü.: *arıq*, Trkm.: *arrık*, Hal.: *harqān* “zayıf” (Doerfer 1973-1974: 11), OMoğ.: *hari-*, Moğ.: *ari-* < **pari-* “ershöpft sein” (Poppe 1960: 96), Man.: *fara-* “şuurunu kaybetmek” (Barutçu 1989: 9); YFar.: *bārik* “ince, genişliği az olan” (Dehkhoda 1993: 3508).

TTü.: *er* “er, adam”, Hal.: *här* “erkek, kişi” (Cemrasi 2006: 244), *här* < *härä* < *färä* < *pärä* (**p-* / **-A*) (Doerfer 1973-1974: 7), Brahmi Uyg.: *here teg* “koca gibi” (Barutçu 1989: 21), Mo.: OMoğ.: *ere* “man”, Moğ.: *ere* ay. (Poppe 1960: 79); YFar.: *pīr* “yaşlı, genç olmayan, eski, yıllar üzerinden geçmiş, tecrübeli”, (Dehkhoda 1993: 5152). (krş.: Es. İng.: *wer* “adult male”, Sans: *vira-* “adam”, Lat.: *vir* ay., Es. İr.: *fer* ay.).³

TTü.: *ele-* “elemek”, Hal.: *hāylä-* “durchsieben” < **pālgä-* (Doerfer 1971: 292), Uyg.: *elge-* “elemek, elekten geçirmek”, Çuv.: *ala-*, *alla-* ay.; YFar.: *pāl(i)-*, *pāl(u)-*⁴ “elemek, elekten geçirmek, temizlemek” (Dehkhoda 1993: 4684).

TTü.: *en* “en, genişlik”, OTü.: *i:n* (DLT), Özb. (Kıpçak lehçesi): *yen* (Tekin 1994: 62), Hal.: *hān* “Breite, Weite”, Trkm.: *in*, Yak.: *ien* < **ān*. **pān* (Doerfer 1972: 292); YFar.: *pāhn* “geniş”, (Dehkhoda 1993: 5105), OFar.: *pāhān* (Bagheri 2007: 149).

OTü.: *yıd* “koku” (KB), ATü.: *iy*, Kaz.: *iyis*, Hal.: *yi:d* “koku” (Doerfer 1995: 8), OMoğ.: *hünir* “koku”, Tung.: *hun’ñukte* “koklamak”, Sol.: *ũ* “koku”, Ul.: *pū(n-)* ay. Nan.: *pū* “koku”, Man.: *fun* “güzel koku” (Barutçu 1989: 32); YFar.: *bū* (*būy*) “koku”, EFar.: *baodah* (*baudah*) (Abolghasemi 2010: 23).

OTü.: *yaruk* “ışık, aydınlık” (KB), Kzk.: *jarık*, Krg.: *carık*, Özb.: *yāruğlik*, Uyg.: *yoruk* (Gülensoy 2007: 421); YFar.: *furūğ* “ışık, aydınlık” (Dehkhoda 1993: 15098), *vārâğ* ay. (Mo’in 1992: 4997), EFar.: *payrōg* (Amuzegar; Tafazzoli 2006: 159).

TTü.: *aydın* “ışıklı, aydınlık”, OTü.: *aydın* “ay aydınlığı” (DLT); YFar.: *peydā* “açık, aşikar”, OFar.: *paitāk*, EFar.: *paityank-* (Bagheri 2007: 139).

³ <http://www.etymonline.com> (*man* (n) maddesi)

⁴ Farsçada iki tür fiil kökü bulunmaktadır: 1. Geniş zaman kökü; 2. Geçmiş zaman kökü.

TTü.: *ast* “alt, aşağı”, OTü.: *ast* ay. (KB); YFar.: *pāst* “aşağı, dip, değersiz, hor” (Dehkhoda 1993: 4886).

TTü.: *es-* “esmek”, Hal.: *hās-* “wehen, blasen” (Barutçu 1989: 21); YFar.: *vāz-* “esmek”, OFar.: *vāz-* ay. (Mo’in 1992: 5020).

TTü.: *aç-* “açmak”, Hal.: *haç-* “açmak” (Cemrasi 2006: 242); YFar.: *bāz* “açık” (Dehkhoda 1993: 3513).

T. Tü.: *iş* “iş, görev”, ETü.: *i:ş* ay., Trkm.: *īş*, Hal.: *i:ş* (Doerfer 1995: 7); YFar.: *pīše* “iş, meslek, davranış” (Dehkhoda 1993: 5237)

Tü.: *ürün* “mahsul”, Soy.: *ürün* “tene, tohum” (< **hürön* < **pürön*), (Barutçu 1989: 17), OMoğ.: *hüre* “meyve, ürün, çocuk”, Moğ.: *üre* ay., Hlh.: *ür* “tane, tohum” (Choi 2010: 88), Tung.: Evk.: *hute* (çok. *huril*, *hutel*) “çocuk”, Ul.: *pikte* (çok. *purul*) “çocuk”, Man.: *fursun*, *fusen* “filizler, (sebze); çoğalma (canlı); yuvadaki kuş yavruları” (Barutçu 1989: 18); YFar.: *pūr* (*püre*) “oğul, erkek çocuk”, OFar.: *pūs* (*pühr*), EFar.: *puθre* (Dehkhoda 1993: 5032), Avs.: *puθra-* “erkek çocuk”, Sans.: *putre* ay. (Jackson 1997: 451).

OTü.: *yak* “akraba, yakın” (KB); YFar.: *fāk* “yakın, akraba” (Dehkhoda 1993: 14952). Farsçada *fāmīl* (akraba) ile sürekli birlikte kullanılan *fāk* kelimesi (*fāk u fāmīl*) tek başına kullanılmamaktadır.

TTü.: *ağız* “ağız”, Kzk.: *awız*, Krg.: *ooz*, Hal.: *āğız*, AT: **āgır* (Tekin 2003: 310); YFar.: *pūz* (*pūzeh*) “ağzın çevresi” (Dehkhoda 1993: 5042).

Tür.: Yak.: *üön* (**ōn* < **ögün*) “siğil” (Poppe 1960: 61), Moğ.: *egüün* “siğil” (< **ögün* < **pögün*) (Poppe 1960: 11), Tung.: Evk.: *hepte* “siğil”, Man.: *fuḥu* “siğil, yara kabuğu” (Barutçu 1989: 16); YFar.: *pīne* “nasır, deri üzerinde oluşan kalınlaşmalar ve sertleşmeler” (Dehkhoda 1993: 5283).

TTü.: *eğir-* “eğirmek”, Hal.: *hāyir-* “spinnen”, OMoğ.: *hergi-* “bir daire etrafında dönmek”, Tung.: Evk.: *herke-* “birbirine bağlamak, birleştirmek”, Ev.: *härkä-*, *hörkö-*, *herke*, *erke-* “sarmak, çatmak, Oroç.: *ḥekkele* “bağ”, Man.: *ḥergi-* “dolamak, dönmek, iplik sarmak” (Barutçu 1989: 9, 10); YFar.: *pārgār* “halka, tasma, pergel” (Dehkhoda 1993: 4804).

TTü.: *in*, O. Tür.: *yin* “in, hayvan ini” (DLT), AzTü.: *hin*, Trkm. (ağ.) ve Özb. (ağ.) *hin* “in”, Hal. *hī-n* (Barutçu 1989: 25); YFar.: *būm* “yer, yurt, memleket”, OFar.: *būm*, EFar.: *būm* (Dehkhoda 1993: 4416), Avs.: *būmī-* (Jackson 1997: 457).

EUTü.: *yazuk* “suç, günah” (Caferoğlu 1968: 292); YFar.: *bézéh* “günah, suç”, OFar.: *bāçāk* ay. Peh. (Pazend): *bāzāh* ay. (Dehkhoda 1993: 4093).

ETü.: *ürün* “beyaz” (OrhTü.), Hal.: *hirin* ay. (Ferahani 2012: 385), Moğ. Kalm.: *ör* “sabahın alaca karanlığı, gündüz”, Tung. Evk.: *urim* (*uriḥ*) “gri, kül rengi, boz, kır” (Barutçu 1989: 23); YFar.: *būr* “kırmızımtırak kül rengi” *mūy būr* “beyazımsı saç” (Dehkhoda 1993: 4397).

TTü.: *ara* “ara, mesafe”, Hal.: *hā^ara* “Abstand, Intervall, Zeitspanne, Zwischenraum”, Trkm.: *āra*, Yak.: *āra* “yol, mesafe, ara” (Barutçu 1989: 18), Jap. E. Jap.: *piro* (bugün *hiro-i*) “geniş” (Tekin 1985: 71); YFar.: *ferāḥ* “geniş, açık, çok”, OFar.: *ferāḥ* (Amuzegar; Tafazzoli 2006: 158).

OTü.: *ōr-* “kesmek, biçmek” (DLT), Hal.: *hōgraq*, *hōgra^x*, *hōgrax* “orak” (Barutçu 1989: 28); YFar.: *bor-* “kesmek, biçmek” (Dehkhoda 1993: 4060).

OTü.: *örü* “yüksek, dik, üst” (KB), SUyg.: *yür* “yüksek yer”, *örü tur-* “ayağa kalkmak”, Trkm.: *ōr tur-* “ayağa kalkmak” (Tekin 2003:322); YFar.: *bār* “yukarı, üst”, *bār xastān* “ayağa kalkmak”, *bār daštān* “kaldırmak” (Dehkhoda 1993: 3877).

TTü.: *iz* “iz”, Trkm.: *īz* ay., Kum.: *hiz* ay., SUyg.: *yiz* ay. (Tekin 2003: 316), O. Tür.: *īz* (DLT); YFar.: *pās* “arka, geri, arkada” (Dehkhoda 1993: 4879).

Tür.: Hal.: *holu-* “geri dönmek, dönmek” (Cemrasi 2006: 244), Çağ.: *ola-* “rund herum drehen”, Moğ.: *olom* “geçit, nehir geçidi”, Tung.: *olo-* “geçmek, dönmek, aşmak”, Man.: *olo-* ay. (Barutçu 1989: 23); Y. Far.: *pol* “köprü” (Dehkhoda 1993: 4943).

TTü.: *at* “at”, Hal.: *hat* ay., Moğ.: *ağta* “kastriertes pferd, wallach”, < **pakta* (Doerfer 1975- 1976: 29); YFar.: *peyk* “ulak, postacı”, Avs.: *pedika* ay. (Dehkhoda 1993: 5250).

TTü.: *ağaç*, Hal.: *hağaç*, Uyg.: *u* “orman, ağaçlık”, Ural dil ailesi: *puu* “ağaç”, Mac.: *fa* (Barutçu 1989: 4); YFar.: *bāğ* “meyve ağaçlığı, bostan”, Peh.: *bāğ*, Soğ.: *bāğ*, Gil.: *bāk* (Dehkhoda 1993: 3605).

TTü.: *öç* “öç”, Özb. (Kıpç.): *hōç*, Hal.: *hi[~]çāš-* (Barutçu 1989: 5), Trkm.: *ōç*, OMOğ.: *ōš* “kin, garaz, intikam”, Moğ.: *ōs* < * *ōç* “öç” (Poppe 1960: 109); YFar.: *bōc* (*bōç*) “bencillik, gurur” (Dehkhoda 1993: 4392).

TTü.: *arış* “çözü, araba oku”, Moğ.: *arāş* “shaft or thill of a cart; boody of a cart”, OMOğ.: *haral* < **paral* ve Moğ. *aral* ay., Man.: *fara* < **fāral* < **pāral*, Nan.: *para* “sledge” (Tekin 2003: 368); YFar.: *pārré* “tekerlekte kullanılan mil, ordudaki yayalar ve süvarilerin oluşturduğu halka” (Dehkhoda 1993: 4860).

TTü.: *ısı* (Osm.: *ıssı*), Hal.: *hissi* “sıcak” (Starostin; Dybo; Mudrak 2003: 316), Tung.: Evk.: *hiyit-/ç-* “ısınmak”, Ul.: *pekki-* “ekmek pişirmek”, *piskiçi-* “ısıtmak”, Man.: *fa’ku-* “ısınmak (ateşte)” (Barutçu 1989: 11); YFar.: *pāz-* “pişmek, pişirmek” (Dehkhoda 1993: 4874).

TTü.: *iri* “iri, büyük”, EUT: *irig* ay. (Caferoğlu 1968: 96), Trkm.: *īri* ay., Hal.: *īre* ay., Özb.: *yirik* ay., Uyg.: *jirik* ay. (Gülensoy 2007: 438); Avs.: *būiri-* “çokluk, fazlalık”, Sans.: *bhūri-* ay. (Jackson 1997: 459).

TTü.: *üst* “üst”, Uyg.: *üzdün*, *üstün*, Çuv.: *vir* (Gülensoy 2007: 997); Yen. Far.: *pošt* “vücudun belden yukarı kısmı, arka, üst, yukarı” (Dehkhoda 1993: 4910).

OTü.: *yaş-* “gizlemek, saklamak” (DLT), T. Tür. (hlk.): *yaşmak* “başla birlikte yüzü, ağzı kapatan örtü” (Gülensoy 2007: 1086), YUyg.: *yoşur-* “gizlemek”, Krg.: *caşirü* ay., Özb.: *yäşir-* ay.; YFar.: *pūş-* “giymek, gizlemek”, *pūšī* “türban ve eşarp gibi giyim ürünleri için kullanılan bez” (Dehkhoda 1993: 5058).

TTü.: *uşak* “çocuk, erkek hizmetçi”, EUTü.: *uşak (uvşak)* “ufak, küçük” (Caferoğlu 1968: 268/269), EFar.: *wişūdag* “çocuk” (Amuzgar; Tafazzoli 2006: 143). Türkçeden Yeni Farşçaya geçtikten sonra *voşāq* “uşak, köle” (Mo’in 1992: 5029) biçimini alan söz konusu kelime, olay herhâlde kelime başı /v/ türemesinden ibarettir.

ETü.: *alp, alpagu, yilpagut* “yiğit, kahraman” (OrhTü.); YFar.: *pāhlāvan* “yiğit, pehlivan”, OFar.: *pāhlāv* “pehlivan, yiğit” (Bagheri 2007: 131). Farşçada *pāhlāvan* ikincil bir biçim olmalıdır. Orta Farşçada çoğul eki *-an* olarak bilinmektedir, *pāhlāvan* herhâlde *pāhlāv*’in çoğul şeklidir, bu çoğul biçim daha sonra tekil şeklinde kullanılmış olabilir, aynı durum Eski Türkçede *oğlan* sözcüğü için de geçerlidir: *ogul-an* “oğullar” > *oğlan* “oğul”.

Tür. (OrhTü., Uyg): *üz-* “kırmak, koparmak, yırtmak”, Hal.: *hiz-* “zerreißen”, OMoğ.: *hürü-* “ovmak, rendelemek, toz haline getirmek”, Tung.: Evk.: *huru-* “ufalamak, parçalamak, doğramak”, Ul.: *pori-* “ezmek, toz haline getirmek”, Man.: *furu-* “ufalamak, parçalamak, küçük küçük kesmek” (Barutçu 1989: 11, 12); YFar.: *pārē* “yırtılmış, parçalanmış” (Dehkhoda 1993: 4652).

Aşağıdaki üç örneğin benzer biçimlerine Türkçede rastlanılmamıştır.

Tung.: *hūyī* “deli”, Moğ.: *ükence* “kuvvetsiz, zayıf, çelimsiz, aptal”, Bur.: *üühi* “ağır kanlı, dar kafalı”, Ko.: *pugi* “aptal” (Barutçu 1989: 31); YFar.: *pūk* “boş, içi boş, beyinsiz” (Dehkhoda 1993: 5063).

Man.: *fodo* “söğüt”, OMoğ.: *huda* “söğüt”. Moğ.: *uda* ay., (Poppe 1960: 52); YFar.: *bīd* “söğüt” (Dehkhoda 1993: 4482).

Tung.: Nan.: *furde ~ ferde* “kürk”, Man.: *furdehe* ay. OMoğ.: *hürtesün* “bez parçası; kırpıntı”, Bur.: *ürtehe(n)* “bez parçası” (Barutçu 1989: 34); Y. Far.: *pārdéh* “bez parçası, perde, engel, sayfa, örtü” (Dehkhoda 1993: 4776).

KISALTMALAR:

AT.: Ana Türkçe
 Avs.: Avesta Dili
 AzTü.: Azerbaycan Türkçesi
 Bşk: Başkurt Türkçesi
 Bur.: Buryatça
 Çuv.: Çuvaşça
 DLT: Divanü Lûgat-it-Türk
 EFar.: Eski Farşça
 E. Jap.: Eski Japonca

Es. İng.: Eski İngilizce
Es. İr.: Eski İrlandaca
ETü.: Eski Türkçe
EUTü.: Eski Uygur Türkçesi
Ev.: Evence
Evk.: Evinkice
Gil.: Gilekçe
Hal.: Halaçça
Hlh: Halhaca
Kalm.: Kalmukça
KB: Kutadgu Bilig
Ko.: Korece
Krg.: Kırgız Türkçesi
Kum.: Kumuk Türkçesi
Kzk.: Kazak Türkçesi
Lat.: Latince
ME.: Mukaddimetü'l-Edeb
Man.: Mançuca
MJpn: Orta Japonca
Moğ.: Moğolca
Nan.: Nanayca
OFar.: Orta Farsça
OMoğ.: Orta Moğolca
OrhTü.: Orhun Türkçesi
Oroç.: Oroçi
Osm.: Osmanlı Türkçesi
OTü.: Orta Türkçe
Özb.: Özbek Türkçesi
Peh.: Pehlevice
PJpn.: İlk Japonca
PTung.: İlk Tunguzca
Sans.: Sanskritçe
Soğ.: Soğdca
Sol.: Solonca
Soy.: Soyot
SUYg: Sarı Uygurca
TDAY: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı
TDK: Türk Dil Kurumu
Trkm.: Türkmen Türkçesi
TTü.: Türkiye Türkçesi
Tung.: Tunguzca
Tür.: Genel Türkçe
Ul.: Ulçaca
Uyg.: Uygur Türkçesi

YFar.: Yeni Farsça
Yak.: Yakut Türkçesi
YUyg.: Yeni Uygur Türkçesi

KAYNAKÇA

- ABOLGHASEMİ, Mohsen (2010), *Rîşe Şenasî (Etimoloji)* [Köken Bilgisi (Etimoloji)], Tahran: Qoqnoos Yayınları.
-, (2007), *Tarix-e Moxtäsür-e Zäban-e Farsî* (Fars Dilinin Kısa Tarihi), Tahran: Tehurî Yayınları.
- AMUZEGAR, Jale; TAFAZZOLİ, Ahmet (2006), *Zäban-e Pählävi- Ädäbiyat vä Düstür-e Än* (Pehlevi Dili - Edebiyatı ve Dil Bilgisi-), Tahran: Moin Yayınları.
- ARAT, Reşit Rahmeti (1979), *Kutadgu Bilig III* (İndeks), İstanbul: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü.
- ARIKOĞLU, Ekrem (2007), "Greenberg'in Avrasyatik Dil Teorisi ve Türkçe", *Dil Araştırmaları Dergisi*, Cilt: I Sayı: 1, Güz, Ankara: 109 -114 .
-, (2009), "Nostratik Dil Teorisi İçerisinde Altay Dilleri", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/8 Fall: 177- 184.
- ATALAY, Besim (2006), *Divanü Lügat-it-Türk IV* (Dizin), Ankara: TDK Yayınları.
- BAGHERİ, Mehri (2007), *Târîx-e Zübân-e Farsî* (Fars Dilinin Tarihi), Tahran: Ghatreh Yayınları.
- BARUTÇU, Sema (1989), "Altaycada Kelime Başı /p/", *Fırat Üniversitesi Dergisi* (Sosyal Bilimler), Cilt: III, Sayı: 2, Elazığ: 1-40.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1968), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: TDK Yayınları.
- CHOI, Han-Woo (2010), *Türkçe, Korece, Moğolca ve Mançuca-Tunguzcanın Karşılaştırmalı Ses ve Biçim Bilgisi*, Ankara: TDK Yayınları.
- CEMRASİ, Aliesgher (2006), *Qarşu Baluqqa Səlam*, Tahran: Endişeye Now Yayınları.
- CLAUSON, Gerard (2004), "Altay Teorisinin Leksikoistatistiksel Bir Değerlendirmesi" (Çev. İsmail ULUTAŞ), *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: X, Isparta: 153-174.
- DEHKHODÂ, Aliakber (1993), *Loğütnâme* (Sözlük), Tahran.
- DOERFER, Gerhard (1971), *Khalaj Materials*, Bloomington.
-, (1973- 1974), "Eski Türkçe ile Halaçça Arasında Şaşırtıcı Bir Koşutluk", (Çev. Semih Tezcan), *TDAY Belleten*, Ankara: 1-12.
-, (1975-1976), "Proto- Turkic: Reconstruction Problems", *TDAY Belleten*, Ankara: 1-59.
-; TEZCAN, Semih (1994), *Folklore- Texte der Chaladsch*, Wiesbaden.
-, (1995), "Eski Türkçe 1- ~ y1- Hakkında" (Çev. Mehmet Ölmez), *Türk Dilleri Araştırmaları* 5, Ankara, s. 5-11.
- ERCİLASUN, Ahmet B. (2004), *Türk Dili Tarihi Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla*, Ankara: Akçağ Yayınları.
-, (2007) "Türkçenin En Eski Komşuları", *Makaleler*, (Haz. Ekrem Arıkoğlu), Ankara: Akçağ Yayınları: 41-62.
-, (2007), "Büyük Aile Teorileri İçinde Türkçenin Yeri", *Makaleler*, (Haz. Ekrem Arıkoğlu), Ankara: Akçağ Yayınları: 62-69.
- ERGİN, Muharrem (2007), *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- GÜLENSOY, Tuncer (2007), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.

Mehdi REZAEİ

- GREENBERG, Joseph H. (2000), *Indo-European and Its Closest Relatives*, California: Stanford.
- JACKSON, A. V. E. (1997), *Destūr-e Zāban-e Āvestayi* (Avesta Dilinin Grameri), (Çev. Rukiye Behzadi), Tahran.
- KATZNER, Kenneth (2005), *The Languages of the World*, London.
- MO'İN, Mohammad (1992), *Fārhāng-e Farsī*, Tahran.
- POPPE, Nikolaus (1960), *Vergleichende Grammatik Der Altaischen Sprachen*, Wiesbaden.
- RĀSĀNEN, Martti (1969), *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen*, Helsinki.
- STAROSTIN, Sergei; DYBO, Anna; MUDRAK Oleg (2003), *Etymological Dictionary of The Altaic Languages*, Boston.
- TEKİN, Talat (2003), “Türk Dillerinde Önseste y- Türemesi”, *Makaleler 1* (Haz. Nurettin Demir & Emine Yılmaz), Ankara: Grafiker Yayınları: 308-324.
-, (2003), “Ön Türkçede Ünsüz Yitimi”, *Makaleler 1*, (Haz. Nurettin Demir & Emine Yılmaz), Ankara: Grafiker Yayınları, 93-106.
-, (1985), *Japanese and Turkish: Is Japanese Related to Turkish*, Ankara: Dışişleri Bakanlığı Yayınları,.
- VASHGHANĪ FARAHANĪ, Abdullah (2012), *Mābani-ye Dāstur-e Zāban-e Xālāç – Xālāç Tili Bilgisi Quraqı* (Halaçça Dil Bilgisinin Esasları), Tehran.
- YÜCE, Nuri (1993), *Mukaddimetü'l- Edeb*, TDK Yayınları, Ankara.
<http://www.etymonline.com>